परिशिष्ट

I. शब्दरूपाणि

i) स्वरान्त शब्दरूप

बालक (अकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	बालक:	बालकौ	बालका:
	स् (:)	औ	अ:
द्वितीया	बालकम्	बालकौ	बालकान्
	अम्	औ	अ: (आन्)
तृतीया	बालकेन	बालकाभ्याम्	बालकै:
	आ (एन)	भ्याम्	भि: (ऐ:)
चतुर्थी	बालकाय	बालकाभ्याम्	बालकेभ्य
	ए (आय)	भ्याम्	भ्य:
पञ्चमी	बालकात्	बालकाभ्याम्	बालकेभ्य:
	अस् (आत्)	भ्याम्	भ्य:
षष्ठी	बालकस्य	बालकयो:	बालकानाम्
	अस् (स्य)	ओ (यो:)	आम् (नाम्)
सप्तमी	बालके	बालकयो:	बालकेषु
	इ (ए)	ओ: (यो:)	सु (एषु)
सम्बोधन	हे बालक !	हे बालकौ !	हे बालका: !

(अकारान्त पुँल्लिङ्ग शब्दों के रूप बालक के समान पढ़े जाएँगे।)

© NCERT not to be republished

फल (अकारान्त नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	फलम्	फले	फलानि
द्वितीया	फलम्	फले	फलानि
सम्बोधन	हे फल !	हे फले !	हे फलानि!

(शेष तृतीया से सप्तमी विभक्ति पर्यन्त बालक के रूप के समान पढ़े जाएँगे।)

लता (आकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	लता	लते	लता:
द्वितीया	लताम्	लते	लता:
तृतीया	लतया	लताभ्याम्	लताभि:
चतुर्थी	लतायै	लताभ्याम्	लताभ्य:
पञ्चमी	लताया:	लताभ्याम्	लताभ्य:
षष्ठी	लताया:	लतयो:	लतानाम्
सप्तमी	लतायाम्	लतयो:	लतासु
सम्बोधन	हे लते !	हे लते !	हे लता:!

(आकारान्त स्त्रीलिङ्ग शब्दों के रूप लता के समान होते हैं)

© NCERT not to be republished

मुनि (इकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	मुनि:	मुनी	मुनय:
द्वितीया	मुनिम्	मुनी	मुनीन्
तृतीया	मुनिना	मुनिभ्याम्	मुनिभि:
चतुर्थी	मुनये	मुनिभ्याम्	मुनिभ्य:
पञ्चमी	मुने:	मुनिभ्याम्	मुनिभ्य:
षष्ठी	मुने:	मुन्यो:	मुनीनाम्
सप्तमी	मुनौ	मुन्यो:	मुनिषु
सम्बोधन	हे मुने !	हे मुनी !	हे मनुय: !

Shabdrupani 13.indd 155 26-08-2019 14:23:40

('भूपति' आदि सभी इकारान्त पुँल्लिङ्ग शब्दों के रूप मुनि के समान पढ़े जाएँगे।)

पति (इकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	पति:	पती	पतय:
द्वितीया	पतिम्	पती	पतीन्
तृतीया	पत्या (पतिना)	पतिभ्याम्	पतिभि:
चतुर्थी	पतये (पत्यै)	पतिभ्याम्	पतिभ्य:
पञ्चमी	पत्यु:	पतिभ्याम्	पतिभ्य:
षष्ठी	पत्यु:	पत्यो:	पतीनाम्
सप्तमी	पत्यौ	पत्यो:	पतिषु
सम्बोधन	हे पते !	हे पती!	हे पतय:!

नदी (ईकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	नदी	नद्यौ	नद्य:
द्वितीया	नदीम्	नद्यौ	नदी:
तृतीया	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभि:
चतुर्थी	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्य:
पञ्चमी	नद्या:	नदीभ्याम्	नदीभ्य:
षष्ठी	नद्या:	नद्यो:	नदीनाम्
सप्तमी	नद्याम्	नद्यो:	नदीषु
सम्बोधन	हे नदि !	हे नद्यौ!	हे नद्य:!

भानु (उकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	भानु:	भानू	भानव:
द्वितीया	भानुम्	भानू	भानून्

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 156 27-Mar-19 2:32:33 PM

तृतीया	भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः
चतुर्थी	भानवे	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
पञ्चमी	भानोः	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
षष्ठी	भानोः	भान्वोः	भानूनाम्
सप्तमी	भानौ	भान्वोः	भानुषु
सम्बोधन	हे भानो!	हे भानू !	हे भानवः!

धेनु (उकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	धेनुः	धेनू	धेनवः
द्वितीया	धेनुम्	धेनू	धेनूः
तृतीया	धेन्वा (धेनुना)	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
चतुर्थी	धेनवे/धेन्वे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
पञ्चमी	धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
षष्ठी	धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्
सप्तमी	धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु
सम्बोधन	हे धेनो !	हे धेनू !	हे धेनवः!

© NCERT not to be republished

मधु (उकारान्त नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	मधु	मधुनी	मधूनि
द्वितीया	मधु	मधुनी	मधूनि
तृतीया	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
चतुर्थी	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
पञ्चमी	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
षष्ठी	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
सप्तमी	मधुनि	मधुनोः	मधुषु
सम्बोधन	हे मधु!	हे मधुनी!	हे मधूनि!

पितृ (पिता) (ऋकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	पिता	पितरौ	पितर:
द्वितीया	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
तृतीया	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभि:
चतुर्थी	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्य:
पञ्चमी	पितु:	पितृभ्याम्	पितृभ्य:
षष्ठी	पितु:	पित्रो:	पितॄणाम्
सप्तमी	पितरि	पित्रो:	पितृषु
सम्बोधन	हे पित: !	है पितरौ!	हे पितर:!

मातृ (माँ, माता) (ऋकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	माता	मातरौ	मातर:
द्वितीया	मातरम्	मातरौ	मातॄ:
तृतीया	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभि:
चतुर्थी	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्य:
पञ्चमी	मातु:	मातृभ्याम्	मातृभ्य:
षष्ठी	मातु:	मात्रो:	मातॄणाम्
सप्तमी	मातरि	मात्रो:	मातृषु
सम्बोधन	हे मात:!	हे मातरौ!	हे मातर:!

गो (गाय और बैल) (ओकारान्त पुँल्लिङ्ग/स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	गौ:	गावौ	गाव:
द्वितीया	गाम्	गावौ	गा:
तृतीया	गवा	गोभ्याम्	गोभि:

© NCERT not to be republished

चतुर्थी	गवे	गोभ्याम्	गोभ्य:
पञ्चमी	गो:	गोभ्याम्	गोभ्य:
षष्ठी	गो:	गवो:	गवाम्
सप्तमी	गवि	गवो:	गोषु
संबोधन	हे गौ:!	हे गावौ!	हे गाव:!

द्यु/द्यो (आकाश/स्वर्ग) (ओकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	द्यौ:	द्यावौ	द्याव:
द्वितीया	द्याम्	द्यावौ	द्या:
तृतीया	द्यवा	द्योभ्याम्	द्योभि:
चतुर्थी	द्यवे	द्योभ्याम्	द्योभ्य:
पञ्चमी	द्यो:	द्योभ्याम्	द्योभ्य:
षष्ठी	द्यो:	द्यवो:	द्यवाम्
सप्तमी	द्यवि	द्यवो:	द्योषु
सम्बोधन	हे द्यौ:!	हे द्यावौ!	हे द्याव:!

© NCERT not to be republished

नौ (नाव) स्त्रीलिङ्ग (औकारान्त)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	नौ:	नावौ	नाव:
द्वितीया	नावम्	नावौ	नाव:
तृतीया	नावा	नौभ्याम्	नौभि:
चतुर्थी	नावे	नौभ्याम्	नौभ्य:
पञ्चमी	नाव:	नौभ्याम्	नौभ्य:
षष्ठी	नाव:	नावो:	नावाम्
सप्तमी	नावि	नावो:	नौषु
सम्बोधन	हे नौ:!	हे नावौ!	हे नाव:!

अक्षि (इकारान्त नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	अक्षि	अक्षिणी	अक्षीणि
द्वितीया	अक्षि	अक्षिणी	अक्षीणि
तृतीया	अक्ष्णा	अक्षिभ्याम्	अक्षिभिः
चतुर्थी	अक्ष्णे	अक्षिभ्याम्	अक्षिभ्यः
पञ्चमी	अक्ष्णः	अक्षिभ्याम्	अक्षिभ्यः
षष्ठी	अक्ष्णः	अक्ष्णोः	अक्ष्णाम्
सप्तमी	अक्षिणि	अक्ष्णोः	अक्षिषु
सम्बोधन	हे अक्षि!	हे अक्षिणी!	हे अक्षीणि!

ii) व्यञ्जनान्त शब्दरूप

राजन् (राजा) (नकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	राजा	राजानौ	राजानः
द्वितीया	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृतीया	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
चतुर्थी	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
पञ्चमी	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
षष्ठी	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
सप्तमी	राज्ञि	राज्ञोः	राजसु
सम्बोधन	हे राजन्!	हे राजानौ!	हे राजानः!

भवत् (आप) (तकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	भवान्	भवन्तौ	भवन्तः
द्वितीया	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 160 27-Mar-19 2:32:33 PM

तृतीया	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
चतुर्थी	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
पञ्चमी	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
षष्ठी	भवतः	भवतोः	भवताम्
सप्तमी	भवति	भवतोः	भवत्सु
सम्बोधन	हे भवन्!	हे भवन्तौ!	हे भवन्तः!

आत्मन् (आत्मा, अपने आप) (नकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
द्वितीया	आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः
तृतीया	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
चतुर्थी	आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
पञ्चमी	आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
षष्ठी	आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्
सप्तमी	आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु
सम्बोधन	हे आत्मन्!	हे आत्मानौ!	हे आत्मानः!

© NCERT not to be republished

विद्वस् (विद्वान्) (सकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
द्वितीया	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
तृतीया	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
चतुर्थी	विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
पञ्चमी	विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
षष्ठी	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
सप्तमी	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु
सम्बोधन	हे विद्वन्!	हे विद्वांसौ!	हे विद्वांसः!

चन्द्रमस् (चन्द्रमा) (सकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
द्वितीया	चन्द्रमसम्	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
तृतीया	चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः
चतुर्थी	चन्द्रमसे	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
पञ्चमी	चन्द्रमसः	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
षष्ठी	चन्द्रमसः	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्
सप्तमी	चन्द्रमसि	चन्द्रमसोः	चन्द्रमस्सु
सम्बोधन	हे चन्द्रमाः!	हे चन्द्रमसौ!	हे चन्द्रमसः!

वाच् (वाणी) (चकारान्त स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	वाक्, वाग्	वाचौ	वाचः
द्वितीया	वाचम्	वाचौ	वाचः
तृतीया	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
चतुर्थी	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
पञ्चमी	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
षष्ठी	वाचः	वाचोः	वाचाम्
सप्तमी	वाचि	वाचोः	वाक्षु
सम्बोधन	हे वाक्, वाग्!	हे वाचौ!	हे वाचः!

गच्छत् (जाते हुए) (तकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्तः
द्वितीया	गच्छन्तम्	गच्छन्तौ	गच्छतः
तृतीया	गच्छता	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भिः

© NCERT not to be republished

चतुर्थी	गच्छते	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भ्यः
पञ्चमी	गच्छतः	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भ्यः
षष्ठी	गच्छतः	गच्छतोः	गच्छताम्
सप्तमी	गच्छति	गच्छतोः	गच्छत्सु
सम्बोधन	हे गच्छन्!	हे गच्छन्तौ!	हे गच्छन्तः!

पुम्स् (पुरुष) (सकारान्त पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः
द्वितीया	पुमांसम्	पुमांसौ	पुंसः
तृतीया	पुंसा	पुम्भ्याम्	पुम्भिः
चतुर्थी	पुंसे	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः
पञ्चमी	पुंसः	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः
षष्ठी	पुंसः	पुंसोः	पुंसाम्
सप्तमी	पुंसि	पुंसोः	पुंसु
सम्बोधन	हे पुमान्!	हे पुमांसौ!	हे पुमांसः!

© NCERT not to be republished

पथिन् (रास्ता) नकारान्त पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः
द्वितीया	पन्थानम्	पन्थानौ	पथः
तृतीया	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
चतुर्थी	पथे	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
पञ्चमी	पथः	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
षष्ठी	पथः	पथोः	पथाम्
सप्तमी	पथि	पथोः	पथिषु
सम्बोधन	हे पन्थाः!	हे पन्थानौ!	हे पन्थानः!

गिर् (वाणी, सरस्वती) रकारान्त स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	गीः	गिरौ	गिरः
द्वितीया	गिरम्	गिरौ	गिरः
तृतीया	गिरा	गीर्भ्याम्	गीर्भिः
चतुर्थी	गिरे	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
पञ्चमी	गिरः	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
षष्ठी	गिरः	गिरोः	गिराम्
सप्तमी	गिरि	गिरोः	गीर्षु
सम्बोधन	हे गीः!	हे गिरौ!	हे गिरः!

अहन् (दिन) नकारान्त नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	अहः	अह्नी-अहनी	अहानि
द्वितीया	अहः	अह्नी-अहनी	अहानि
तृतीया	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
चतुर्थी	अह्ने	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
पञ्चमी	अह्नः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
षष्ठी	अह्नः	अह्नोः	अह्नाम्
सप्तमी	अह्नि-अहनि	अह्नोः	अहस्सु-अहःसु
सम्बोधन	हे अहः!	हे अह्नी-अहनी!	हे अहानि!

पयस् (दूध और जल) सकारान्त नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	पयः	पयसी	पयांसि
द्वितीया	पयः	पयसी	पयांसि
तृतीया	पयसा	पयोभ्याम्	पयोभिः
चतुर्थी	पयसे	पयोभ्याम्	पयोभ्यः

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 164 27-Mar-19 2:32:33 PM

पञ्चमी	पयस:	पयोभ्याम्	पयोभ्य:
षष्ठी	पयस:	पयसो:	पयसाम्
सप्तमी	पयसि	पयसो:	पयस्सु-पय:सु
सम्बोधन	हे पय:!	हे पयसी!	हे पयांसि!

iii) सर्वनाम

सर्व (सब) अकारान्त पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	सर्व:	सर्वौ	सर्वे
द्वितीया	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्
तृतीया	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वै:
चतुर्थी	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्य:
पञ्चमी	सर्वस्मात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्य:
षष्ठी	सर्वस्य	सर्वयो:	सर्वेषाम्
सप्तमी	सर्वस्मिन्	सर्वयो:	सर्वेषु

सर्व (सब) आकारान्त स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	सर्वा	सर्वे	सर्वा:
द्वितीया	सर्वाम्	सर्वे	सर्वा:
तृतीया	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभि:
चतुर्थी	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्य:
पञ्चमी	सर्वस्या:	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्य:
षष्ठी	सर्वस्या:	सर्वयो:	सर्वासाम्
सप्तमी	सर्वस्याम्	सर्वयो:	सर्वासु

सर्व (सब) अकारान्त नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
द्वितीया	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

© NCERT not to be republished

(तृतीया से सप्तमी पर्यन्त शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान चलेंगे। सर्वनाम शब्दों का सम्बोधन नहीं होता।)

यत् (जो) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	य:	यौ	ये
द्वितीया	यम्	यौ	यान्
तृतीया	येन	याभ्याम्	यै:
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्य:
पञ्चमी	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्य:
षष्ठी	यस्य	ययो:	येषाम्
सप्तमी	यस्मिन्	ययो:	येषु

यत् (जो) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	या	ये	या:
द्वितीया	याम्	ये	या:
तृतीया	यया	याभ्याम्	याभि:
चतुर्थी	यस्यै	याभ्याम्	याभ्य:
पञ्चमी	यस्या:	याभ्याम्	याभ्य:
षष्ठी	यस्या:	ययो:	यासाम्
सप्तमी	यस्याम्	ययो:	यासु

यत् (जो) नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	यत्	ये	यानि
द्वितीया	यत्	ये	यानि

(तृतीया से सप्तमी पर्यन्त शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान होते हैं।)

© NCERT not to be republished

एतत् (यह) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	एष:	एतौ	एते
द्वितीया	एतम्	एतौ	एतान्
तृतीया	एतेन	एताभ्याम्	एतै:
चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्य:
पञ्चमी	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्य:
षष्ठी	एतस्य	एतयो:	एतेषाम्
सप्तमी	एतस्मिन्	एतयो:	एतेषु

एतत् (यह) नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	एतत्	एते	एतानि
द्वितीया	एतत्	एते	एतानि

(शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान होते हैं।)

© NCERT not to be republished

एतत् (यह) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	एषा	एते	एता:
द्वितीया	एताम्	एते	एता:
तृतीया	एतया	एताभ्याम्	एताभि:
चतुर्थी	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्य:
पञ्चमी	एतस्या:	एताभ्याम्	एताभ्य:
षष्ठी	एतस्या:	एतयो:	एतासाम्
सप्तमी	एतस्याम्	एतयो:	एतासु

तत् (वह) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	स:	तौ	ते

द्वितीया	तम्	तौ	तान्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तै:
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्य:
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्य:
षष्ठी	तस्य	तयो:	तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयो:	तेषु

(तत्, यत्, एतत्, इदम्, अदस्, किम्, युष्मद्, अस्मद् आदि सर्वनाम शब्दों का सम्बोधन नहीं होता)

तत् (वह) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	सा	ते	ता:
द्वितीया	ताम्	ते	ता:
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभि:
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्य:
पञ्चमी	तस्या:	ताभ्याम्	ताभ्य:
सप्तमी	तस्याम्	तयो:	तासु

तत् (वह) नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	तत्	ते	तानि
द्वितीया	तत्	ते	तानि

(शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान होते हैं।)

किम् (कौन) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	क:	कौ	के
द्वितीया	कम्	कौ	कान्
तृतीया	केन	काभ्याम्	कै:

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 168 27-Mar-19 2:32:34 PM

चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्य:
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्य:
षष्ठी	कस्य	कयो:	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयो:	केषु

किम् (क्या-कौन) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	का	के	का:
द्वितीया	काम्	के	का:
तृतीया	कया	काभ्याम्	काभि:
चतुर्थी	कस्यै	काभ्याम्	काभ्य:
पञ्चमी	कस्या:	काभ्याम्	काभ्य:
षष्ठी	कस्या:	कयो:	कासाम्
सप्तमी	कस्याम्	कयो:	कासु

किम् (क्या) नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	किम्	के	कानि
द्वितीया	किम्	के	कानि

(शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान होंगे)

इदम् (यह) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया	इमम्, एनम्	इमौ, एनौ	इमान्, एनान्
तृतीया	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभि:
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्य:
पञ्चमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्य:

© NCERT not to be republished

षष्ठी	अस्य	अनयो:, एनयो:	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयो:, एनयो:	एषु

इदम् (यह) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	इयम्	इमे	इमा:
द्वितीया	इमाम्, एनाम्	इमे, एने	इमा:, एना:
तृतीया	अनया, एनया	आभ्याम्	आभि:
चतुर्थी	अस्यै	आभ्याम्	आभ्य:
पञ्चमी	अस्या:	आभ्याम्	आभ्य:
षष्ठी	अस्या:	अनयो:, एनयो:	आसाम्
सप्तमी	अस्याम्	अनयो:, एनयो:	आसु

इदम् (यह) नपुंसकलिङ्ग

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	इदम्	इमे	इमानि
द्वितीया	इदम्	इमे	इमानि

(इसके शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान होते हैं।)

अस्मद् (मैं)

विभक्ति	**एकवचन**	**द्विवचन**	**बहुवचन**
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, न:
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभि:
चतुर्थी	मह्यम्, मे	आवाभ्याम्, नौ	अस्मभ्यम्, न:
पञ्चमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम, मे	आवयो:, नौ	अस्माकम्, न:
सप्तमी	मयि	आवयो:	अस्मासु

© NCERT not to be republished

युष्मद् (तुम)

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, व:
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभि:
चतुर्थी	तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, व:
पञ्चमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव, ते	युवयो:, वाम्	युष्माकम्, व:
सप्तमी	त्वयि	युवयो:	युष्मासु

अदस् (यह) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	असौ	अमू	अमी
द्वितीया	अमुम्	अमू	अमून्
तृतीया	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभि:
चतुर्थी	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्य:
पञ्चमी	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्य:
षष्ठी	अमुष्य	अमुयो:	अमीषाम्
सप्तमी	अमुष्मिन्	अमुयो:	अमीषु

ईदृश् (इस प्रकार) पुँल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	ईदृक्, ईदृग्	ईदृशौ	ईदृश:
द्वितीया	ईदृशम्	ईदृशौ	ईदृश:
तृतीया	ईदृशा	ईदृग्भ्याम्	ईदृग्भि:
चतुर्थी	ईदृशे	ईदृग्भ्याम्	ईदृग्भ्य:
पञ्चमी	ईदृश:	ईदृग्भ्याम्	ईदृग्भ्य:

© NCERT not to be republished

षष्ठी	ईदृशः	ईदृशोः	ईदृशाम्
सप्तमी	ईदृशि	ईदृशोः	ईदृक्षु

कतिपय* (कुछ) (पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	बहुवचन
प्रथमा	कतिपयः
द्वितीया	कतिपयान्
तृतीया	कतिपयैः
चतुर्थी	कतिपयेभ्यः
पञ्चमी	कतिपयेभ्यः
षष्ठी	कतिपयेषाम्
सप्तमी	कतिपयेषु

कतिपय (स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	बहुवचन
प्रथमा	कतिपयाः
द्वितीया	कतिपयाः
तृतीया	कतिपयाभिः
चतुर्थी	कतिपयाभ्यः
पञ्चमी	कतिपयाभ्यः
षष्ठी	कतिपयासाम्
सप्तमी	कतिपयासु

कतिपय (नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	बहुवचन
प्रथमा	कतिपयानि
द्वितीया	कतिपयानि

(शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान)

* कतिपय शब्दों के रूप केवल बहुवचन में ही होते हैं।

© NCERT not to be republished

उभ*, दोनों (पुँल्लिङ्ग)

विभक्ति	द्विवचन
प्रथमा	उभौ
द्वितीया	उभौ
तृतीया	उभाभ्याम्
चतुर्थी	उभाभ्याम्
पञ्चमी	उभाभ्याम्
षष्ठी	उभयो:
सप्तमी	उभयो:

उभ (स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	द्विवचन
प्रथमा	उभे
द्वितीया	उभे
तृतीया	उभाभ्याम्
चतुर्थी	उभाभ्याम्
पञ्चमी	उभाभ्याम्
षष्ठी	उभयो:
सप्तमी	उभयो:

© NCERT not to be republished

उभ (नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	द्विवचन
प्रथमा	उभे
द्वितीया	उभे

(शेष रूप पुँल्लिङ्ग के समान)

iv) संख्यावाची शब्द

	पुँल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
1.	एक:	एका	एकम्

* उभ शब्दों के रूप केवल द्विवचन में ही होते हैं।

Shabdrupani 13.indd 173 27-Mar-19 2:32:34 PM

2.	द्वौ	द्वे	द्वे
3.	त्रय:	तिस्र:	त्रीणि
4.	चत्वार:	चतस्र:	चत्वारि

नीचे के संख्या-शब्द तीनों लिङ्गों में समान होते हैं।

5. पञ्च
6. षट्
7. सप्त
8. अष्टौ (अष्ट)
9. नव
10. दश
11. एकादश
12. द्वादश
13. त्रयोदश
14. चतुर्दश
15. पञ्चदश
16. षोडश
17. सप्तदश
18. अष्टादश
19. नवदश, एकोनविशंति:
20. विंशति:
21. एकविंशति:
22. द्वाविंशति:
23. त्रयोविंशति:
24. चतुर्विंशति:
25. पंचविंशति:
26. षड्विंशति:
27. सप्तविंशति:
28. अष्टाविंशति:
29. नवविंशति:
30. त्रिंशत्
31. एकत्रिंशत्
32. द्वात्रिंशत्
33. त्रयस्त्रिंशत्
34. चतुस्त्रिंशत्
35. पञ्चत्रिंशत्
36. षट्त्रिंशत्
37. सप्तत्रिंशत्
38. अष्टत्रिंशत्
39. एकोनचत्वारिंशत्/नवत्रिंशत्
40. चत्वारिंशत्
41. एकचत्वारिंशत्
42. द्विचत्वारिंशत्/द्वाचत्वारिंशत्
43. त्रयश्चत्वारिंशत्/त्रिचत्वारिंशत्
44. चतुश्चत्वारिंशत्
45. पञ्चचत्वारिंशत्
46. षट्चत्वारिंशत्
47. सप्तचत्वारिंशत्
48. अष्टचत्वारिंशत्

© NCERT not to be republished

49. एकोनपञ्चाशत्/नवचत्वारिंशत्
50. पञ्चाशत्
51. एकपञ्चाशत्
52. द्वि/द्वापञ्चाशत्
53. त्रि/त्रय: पञ्चाशत्
54. चतु: पञ्चाशत्
55. पञ्चपञ्चाशत्
56. षट्पञ्चाशत्
57. सप्तपञ्चाशत्
58. अष्टपञ्चाशत्
59. चतु: सप्तति
60. षष्टि:
61. एकषष्टि:
62. द्विषष्टि:/द्वाषष्टि:
63. त्रि/त्रय:षष्टि:
64. चतु: षष्टि:
65. पञ्चषष्टि:
66. षट्षष्टि:
67. सप्तषष्टि:
68. अष्टषष्टि:/अष्टाषष्टि:
69. नवषष्टि:/एकोनसप्तति:
70. सप्तति:
71. एकसप्तति:
72. द्वि/द्वासप्तति:
73. त्रि/त्रय:सप्तति:
74. चतु: सप्तति
75. पञ्चसप्तति:
76. षट्सप्तति:
77. सप्तसप्तति:
78. अष्टसप्तति:/अष्टासप्तति:
79. नवसप्तति:/एकोनाशीति:
80. अशीति:
81. एकाशीति:
82. द्व्यशीति:
83. त्र्यशीति:
84. चतुरशीति:
85. पञ्चाशीति:
86. षडशीति:
87. सप्ताशीति:
88. अष्टाशीति:
89. नवाशीति:/एकोननवति:
90. नवति:
91. एकनवति:
92. द्विनवति:
93. त्रि/त्रयोनवति:
94. चतुर्णवति:
95. पञ्चनवति:
96. षण्णवति:
97. सप्तनवति:
98. अष्टनवति:/अष्टानवति:
99. नवनवति:/एकोनशतम्
100. शतम्

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 175 27-Mar-19 2:32:34 PM

क्रमसंख्यावाचक शब्द (एक से बीस तक)

पुँल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्
सप्तमः	सप्तमी	सप्तमम्
अष्टमः	अष्टमी	अष्टमम्
नवमः	नवमी	नवमम्
दशमः	दशमी	दशमम्
एकादशः	एकादशी	एकादशम्
द्वादशः	द्वादशी	द्वादशम्
त्रयोदशः	त्रयोदशी	त्रयोदशम्
चतुर्दशः	चतुर्दशी	चतुर्दशम्
पञ्चदशः	पञ्चदशी	पञ्चदशम्
षोडशः	षोडशी	षोडशम्
सप्तदशः	सप्तदशी	सप्तदशम्
अष्टादशः	अष्टादशी	अष्टादशम्
नवदशः	नवदशी	नवदशम्
विंशः	विंशी	विशम्

© NCERT not to be republished

संख्यावाचक शब्दों के रूप

एक (नित्य एकवचनान्त)

विभक्ति	पुँल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
प्रथमा	एक:	एका	एकम्
द्वितीया	एकम्	एकाम्	एकम्
तृतीया	एकेन	एकया	(शेष पुँल्लिङ्ग एक के समान)
चतुर्थी	एकस्मै	एकस्यै	
पञ्चमी	एकस्मात्	एकस्या:	
षष्ठी	एकस्य	एकस्या:	
सप्तमी	एकस्मिन्	एकस्याम्	

द्वि (दो) (नित्य द्विवचनान्त)

विभक्ति	पुँल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
प्रथमा	द्वौ	द्वे	द्वे
द्वितीया	द्वौ	द्वे	द्वे
तृतीया	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्
चतुर्थी	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्
पञ्चमी	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्
षष्ठी	द्वयो:	द्वयो:	द्वयो:
सप्तमी	द्वयो:	द्वयो:	द्वयो:

त्रि (तीन) (नित्य बहुवचनान्त)

विभक्ति	पुँल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
प्रथमा	त्रय:	तिस्र:	त्रीणि
द्वितीया	त्रीन्	तिस्र:	त्रीणि
तृतीया	त्रिभि:	तिसृभि:	त्रिभि:
चतुर्थी	त्रिभ्य:	तिसृभ्य:	त्रिभ्य:
पञ्चमी	त्रिभ्य:	तिसृभ्य:	त्रिभ्य:

© NCERT not to be republished

षष्ठी	त्रयाणाम्	तिसृणाम्	त्रयाणाम्
सप्तमी	त्रिषु	तिसृषु	त्रिषु

चतुर् (चार) (नित्य बहुवचनान्त)

विभक्ति	**पुँल्लिङ्ग**	**स्त्रीलिङ्ग**	**नपुंसकलिङ्ग**
प्रथमा	चत्वार:	चतस्र:	चत्वारि
द्वितीया	चतुर:	चतस्र:	चत्वारि
तृतीया	चतुर्भि:	चतसृभि:	चतुर्भि:
चतुर्थी	चतुर्भ्य:	चतसृभ्य:	चतुर्भ्य:
पञ्चमी	चतुर्भ्य:	चतसृभ्य:	चतुर्भ्य:
षष्ठी	चतुर्णाम्	चतसृणाम्	चतुर्णाम्
सप्तमी	चतुर्षु	चतसृषु	चतुर्षु

© NCERT not to be republished

Shabdrupani 13.indd 178 26-08-2019 14:27:36